

Isens historia under urbaniseringens och industrialiseringens tid i Finland, Sverige och Norge

Nils Erik Villstrand & Kasper Westerlund (red.), *Is – på olika vis*, 172 s., ill., Meddelanden från Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi 37, Forum navales skriftserie 84, Åbo 2022.

UTGÅNGSPUNKTEN FÖR DE FLESTA miljöhistoriska undersökningar är jordens baselement: litosfären, hydrosfären, atmosfären och biosfären. I denna särartade antologi är utgångspunkten kryosfären. Med begreppet ”kyla”, som härleds ur det grekiska ordet *kryos*, avses vatten i fast form (snö eller is) som förekommer i de förenämnda sfärerna. Antologins fokus är is, men den begränsar sig inte till traditionell naturvetenskaplig analys, utan behandlar som titeln låter förstå samspillet mellan isen och människan ur olika perspektiv.

Antologin, som utgetts av Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi, är ett resultat av ett webinarium som bevisades av experter som representerade finländska, svenska och norska museer, universitet och forskningsinstitutioner. Samtliga experter var män, vilket i många avseenden återspeglar isens plats och betydelse i traditionell arbetsfördelning mellan könen och i världsbilder. Den av Nils Erik Villstrand och Kasper Westerlund redigerade antologin innehåller, utöver inledningen, sju artiklar och ämnar således inte presentera uttömmande forskning om isens och människans förhållande, utan snarare olika perspektiv på kulturell forskning på temat is.

I artiklarna undersöks i huvudsak havs- och flodis i Östersjöområdet under tidsperioder då urbaniseringen och industrialiseringen tog fart. Antologin har tre huvudteman: is som kunskap, som möjlighet och som utmaning. I de första kapitlen fokuserar författarna på is som kunskap, och i det inledande kapitlet analyseras is utifrån språk och diskurser. Den stockholmske civilingenjören Johan Porsby lyfter fram isens mångfaldiga vokabulär i sitt ytterst tydligt skrivna kapitel. Ur isvokabulären framträder tydligast sådana termer som återspeglar hur isen har betraktats som något farligt för människan samt termer som berör redskap och arbetsformer med koppling till is. Emedan isvokabulären traditionellt tenderar att vara väldigt lokalt förankrad och varierande, förekommer mer exakta och entydiga termer på ett ytterst brett geografiskt område bland yrkesgrupper

som förr arbetade med is på något sätt. Isvokabulären, av vilken en avsevärd del redan sjunkit i glömskans hav, har varit påfallande bred. Skribenten lyfter fram *Isordboken*, som Karin Hedén från Stockholms skridsko-seglarklubb sammanställt, och som innehåller närmare 1 400 svenska ord med anknytning till is. Detta kapitel kunde med fördel ha jämförts med de eskimåisk-aleutiska språkens vokabulär, vars mycket rika is- och snöterminologi ofta uppmärksammats.

Stefan Norrgård, som är forskare i historia vid Åbo Akademi, skriver om ”Tre klimathistoriska perspektiv på islossningen i Aura å”. Norrgård har god anledning att följa Sven Lindqvists kända råd att ”gräva där du står”, eftersom tidsserien över Aura ås årliga islossning är den näst längsta i Finland. Aura ås islossning finns dokumenterad sedan 1749 – endast Torne älvs tidsserie över islossningen, som börjar från 1693, är längre. Dessa tidsserier har traditionellt använts i klimatologisk forskning för att kartlägga klimatförändringar. Norrgårds forskning fastnar dock inte i ett naturvetenskapligt perspektiv, utan han anlägger ett mänskligt perspektiv på islossningen med utgångspunkt i humanistisk miljöforskning. I fokus för undersökningen ligger följderna av en ispropp som uppstod mitt i vintern 1882 och den därpå följande islossningen. Genom att utnyttja både tidningsartiklar och historiska fotografier skildrar Norrgård hur stadsborna upplevde vinterns hårda natur, de över stränderna vållande ismassornas krossande kraft och dramatiken i allt detta. I kapitlet påminns läsaren om att förändringar i klimatet, oavsett om det är frågan om uppvärmning eller nedkylning, inte förorsakar dramatiska effekter bara långt borta i de arktiska områdena utan även i de mer sydligt belägna stadskärnorna.

Fredrik Nilsson, som är professor i nordisk etnologi vid Åbo Akademi, undersöker i sitt kapitel de samhälleliga konsekvenserna av isläggningen i Öresund. Hans perspektiv erbjuder ett betydande komplement till tidigare forskning, där isläggningen i Öresund regelbundet lyfts fram i militär bemärkelse – i samband med den svenska arméns tåg över isen under överraskningsanfallet mot Danmark vintern 1658. När Öresund frös till vintern 1838 korsade framför allt studenter, men också andra invånare, sundet över isen – denna gång i fredliga tecken om än olovligt. Nilsson undersöker på ett insiktsfullt sätt hur naturkrafterna och medborgarsamhället möjliggjorde ett symboliskt gränsöverskridande möte mellan människorna i gränstrakterna och betydelsen av detta för uppkomsten av en sann, folklig skandinavism.

I de följande tre artiklarna undersöker författarna is som en utmaning ur sjöfartens och handelns perspektiv. Per Hallén, som är lektor vid Göteborgs universitet, närmar sig temat på lokal nivå genom att undersöka förhållandena i sin hemstad. Halléns resultat är överraskande när man beaktar den traditionella uppfattningen, enligt vilken den förindu-

striella perioden i många avseenden har betraktats som stagnerad. Enligt Hallén var det förindustriella Göteborg mycket välanpassat till problem förorsakade av naturkrafter med tanke på hamnverksamheten och upplagringen för vintern. Eftersom hamnstaden var ytterst beroende av fortlöpande transporter förutsattes en kontinuerlig isbrytning. Hamnstäderna som genomgick industrialisering var därför obestridda pionjärer inom isbrytning i Östersjöregionen.

Martin Eriksson, professor i ekonomisk historia vid Umeå universitet, kompletterar Halléns ståndpunkter genom att undersöka exportindustrins och regionalpolitikens inverkan på isbrytningspolitikens utveckling i Finland och Sverige under en hundraårsperiod. Eriksson illustrerar utvecklingen genom att dela upp den i tre faser som består av en lång experimentell fas inom isbrytning under slutet av 1800-talet, en snabb byggfas av statliga isbrytare under 1950-talet och till sist genomdrivandet av Bottenvikens och således hela Östersjöområdets hamnars permanenta öppethållande för vintersjöfarten på 1970-talet. Eriksson tillägger dock i slutet att storindustrin dikterade villkoren för denna utveckling; för mindre företags och fartygs del utgör Östersjöns isvinter fortfarande ett oöverkomligt hinder. För gemene invånare är Östersjön fortfarande ett rike av is.

Jorma Ahvenainen, professor emeritus i ekonomisk historia, bidrar med ett intressant tillägg till diskussionen kring isbrytning vilken dominerats av städernas, företagens och staternas perspektiv. Han betonar i sitt omfattande och grundliga kapitel hur vintersjöfartens möjliggörande innebar en omvälvning för Nordens traditionella livsföringar. Den förindustriella ekonomin vilade på självhushållning, vilket innebar att vintersäsongen i hushållen nyttjades till vila – och ofta även fest – med hjälp av de lager som samlats ihop på egen hand. Vintersjöfarten föranledde att landsbygden, via såväl jord- som skogsbruket, kopplades till exportindustrin och blev en del av den. Hemmanen anslöts till penningekonomin med hjälp av förädlings- och transportkedjor av smör och skogsindustriprodukter som var i bruk året runt. Vintern som en tid för ro och vila var ett minne blott. Något tillspetsat kan man konstatera att det inte var märkligt att en flytt till staden i detta skede började framstå som ett lukrativt alternativ för landsbygdsbefolkningen.

I antologins sista kapitel utvidgas dess fokus från Östersjön till Nordsjön och läsarna påminns om att isen inte enbart framstod som ett hinder för handeln utan även som en möjlighet. Per Norseng, norsk professor emeritus i historia, beskriver naturisens betydelse för Norges export kring sekelskiftet 1900. Is sågades främst från fjällsjöar i närheten av den sydnorska kusten vilka tidigt frös till. Från dessa transporterades iskuberna till fartyg som väntade vid fjordarnas stränder och vars destination vanligtvis låg i de engelska industristäderna. Under rekordåret 1898 exporte-

rades totalt 1,5 miljoner ton is från Norge. Handeln med naturis smälte bort när moderna kylanläggningar blev alltmer vanligt förekommande. Världen övergick från bruk av naturis till bruk av industriellt framställd is.

Nils Erik Villstrands och Kasper Westerlunds omsorgsfullt redigerade antologi erbjuder i sin helhet en intressant och banbrytande översikt över ett tema och källmaterial som tidigare fångat föga uppmärksamhet i Norden – isens miljö- och samhällshistoria. I antologin lyfts dock förvånansvärt lite tidigare humanistisk och samhällsvetenskaplig isforskning upp. Redaktörerna kunde med fördel ha gjort en mer omfattande genomgång av nationell och internationell forskningslitteratur i det inledande kapitlet och utifrån den tidigare forskningen ha sammanfattat vilka nya perspektiv antologin har att erbjuda inom forskningsfältet humanistisk kryologi. Denna anmärkning till trots är redaktörernas ståndpunkt – att relationen mellan isen och människan är ett fruktbart och lovande forskningstema – välkommen och aktuell. Det är dags för människovetenskaperna att bryta isen och öppna farleder mot ett forskningsfält dominerat av klimatförändring och naturvetenskaper.

Simo Laakkonen